

ETT KÖPMANSHUS I SKÄRGÅRDEN

Eller

Ur Fågelvikens historia

Av Sven Rydstrand

En av de intressantaste och originellaste gestalterna på Fågelviken var köpmannen, sillsaltaren och trankokeriägaren ANDREAS GERLE, som bodde på Fågelvik under åren 1790 - 1833.

Det är om denne som traditionerna och historierna surrar vid Emilie Flygare-Carléns vistelse i bygden några årtionden efter hans död. Han bedrev sin rörelse först på en liten ö ute i Brofjorden, som han benämnde Götha Ö. Här hade han sitt trankokeri och sitt sillsalteri. Det är detta som författarinnan kallar för Svartskär, i romanen "Ett köpmanshus i skärgården."

Andreas Gerle var född i Visby den 2 juli 1758. Hans föräldrar var den tyskfödde handelsmannen i Visby Johan Michael Gerle, och dennes hustru Magdalena Johansdotter Benich. Denne Johan Michael Gerle inflyttade till Visby på 1700-talet och var då sadelmakaremästare.

Emilie Flygare Carlen

Andreas Gerle ämnades av sina föräldrar till präst, varför han år 1776 sändes till Uppsala universitet, där han blev inskriven som student vid Gotlands nation. Av orsaker, som är lättförståeliga, lämnade han emellertid snart studierna bakom sig. I nationsmatrikeln i Uppsala står det nämligen om honom att:

"Han är en rik mans son och själv en förmögen grosshandlare". Omedelbart därunder har emellertid rektorn skrivit: *"Förstånd är ej hans rikedom."*

Alla affärsintresserade drogs gärna till Bohuslän vid denna tid på grund av det rika sillfisket, där det var som att ösa guld ur havet. Så gjorde också Andreas Gerle. Han for först ned till Marstrand, där han tog anställning som informator hos en rik sillhandlare. Här ägnade han sig emellertid mest åt handel och tjänade sig snart så mycket

Fågelviken

Fågelviken med handelshuset i början på 1900-talet. Pråmarna kör sten till lastbåten.

pengar att han kunde upprätta eget sillsalteri och trankokeri, och det var 1790 som han började med detta på Fågelvik, ett litet fiskaretorp på den tiden under gården Svee i Bro socken. Här gifte han sig också med rådmansdottern Britta Christina Lundberg från Askersund och fick med henne tolv barn. Även om det som nämnts kunnat konstateras att Andreas Gerle icke hade för mycket förstånd att dragas med, så är det dock ovedersägligt att han var en slug och beräknande affärsman. Ja, rent av som en lurendrejare framstår han nog i de tingshandlingar som finns bevarade om honom. Ty han kom ofta till tinget, och det blev mycket bråk och ståhej omkring honom. Blev han inte stämmd av andra affärsman eller bönder, så stämde han själv, dem som han ville komma åt. Här fanns ett rikt stoff för Emilie Flygare-Carlén, hon behövde inte läsa domböckernas protokoll, ty på den tiden visste envar berätta händelserna.

Gerle hade på 1790-talet ett 20-tal män och kvinnor i arbete på sitt trankokeri. De hade kommit från olika håll i landet. En av den var t.ex. kyperskan Johanna Luttrén, en kvinnlig laggkärlsmakare på den tiden, i tjänst hos Andreas Gerle ännu år 1800. Här fanns också då en fast anställd smed, som år 1800 hette Petter Enebom och bodde på Svårdsvik vid Brofjorden. Dessutom hade Gerle flera bokhållare och bodbetjänter samt därtill många drängar och pigor. De sistnämnda var inte alltid så ärliga, ty år 1800 instämmer han en dräng och en piga, för att de hade stulit från honom matvaror och kläder m.m. till ett värde av 26 riksdaler. Vid uppräknandet av det stulna får man veta vad som på den tiden saluhölls i en handelsbod i skär-gården. Där fanns sålunda bl.a. sidenband, porslinsallrikar, tefat och nya hattar. Det kan nämnas att drängen som tillsammans med pigan stal godset, var kommen från gården Rolfstorp i Himle härad i

Fågelviken stenbrott

Arkiv Stångenäs hembygdsförening
Foto Johan Börjesson Eld

Fågelviken handelsplats ungefär samma tid. Vy från söder

Halland. Det var ju här som tattare, rackare och allehanda löst folk fanns på den tiden. Bohuslänningarna, och då särskilt stångenäsingarna, var däremot kända för ärlighet och redbarhet. Detta bevisas synnerligen ofta av domböckerna.

Ett värdefullt kulturminne är Andreas Gerles handelsböcker och anteckningar, som dock endast delvis finns bevarade. Han gör originella anteckningar, och oftast går det ut på att han har gjort förlust genom affärsförbindelser med andra handlare. Så finns t.ex. från år 1793 följande:

"Specifikation uppå den förlust, som herr Christopher Norberg i Strömstad mig förorsakat igenom en leverans av Therra Weckia Salt. 400 eller 500 tunnor år 1793. Prisets stigande på saltet samt frakten på detsamma under sillfisket gör pr tunna salt 32 skilling mer än herr Norbergs ackord.

För bristen eller 318 tunnor 212 riksd. 28 skilling.

Folket som låg på salterierna under fisket utan arbete cirka sex veckor, som drog månadspengar, brännvin och ved.

12 man a 6 riksd./mån. och en och en fjärdedels kanna brännvin pr man a 40 skilling . 72 riksd. 10 skilling.

120 tunnor sill emottogs, som lades i sillkaren och slogs lake på i avvaktan på saltet, men som saltet ej kom, blev den forskämd. Förlusten blev 100 riksd.

300 tunnor låg tomma under vintern, som hade kunnat kompletteras, såvida leveransen hade skett, varigenom jag förlorat minst 24 skilling pr tunna, om jag hade fått saltet efter de priser på sill, som jag kontraherat med Malmöborna om a 10 skilling.

Av ovanstående parti var till diverse personer bortlovat 150 tunnor a 32 skilling pr tunna, men som saltet ej kom, blev jag en ljugare och förlorade på varje tunna 44 skilling. Summa förlust. 552 riksdaler, 44 skilling.

Fågelvik den 30 januari 1799.

Andreas Gerle. "

Fågelviken handelshus 1913

Fågelviken handelsplats 1913, några år innan huset eldhärjades.

Häradsrätten tvekade dock att godkänna handelsmannen Gerles räkenskaper såsom varande alltför fantasifulla, och då han ålades att med ed styrka dem, ryggade han tillbaka. Det var nog ändå trots allt bäst att hålla sig väl med Vår Herre, tänkte han, och därför var osvuret bäst. Det visade sig också att när motparten kom med sitt material, så stämde inte alla Gerles påståenden om förlusten. Det finns en hel mängd brev bevarade både från och till Andreas Gerle, och de är många gånger av stort intresse. Särskilt brevet från Christopher Norberg i Strömstad år 1794 visar hur svåra förhållandena var för handelsmän och fraktfarare på segelskutornas tid. Han skriver bl.a. följande:

"Sedan den 26 november har jag icke sålt eller kontraherat med någon om salt. Vad som förut därom skett, har ej kunnat bli uppfyllt medelst en alltför contrair höst med sydliga vindar. Båtar som lastade på annandag Jul, ligger ännu hitom Soten med samma saltlast och har således ej kommit fram, så att om priset varit aldrig så dragande, hade hittills ingen möjlighet varit att få gjort leveransen. Och ännu mindre har något intresse spelat under gehänget, ty av hela skeppslasten har ingen betalt mera än 2 riksdaler, 20 skill. för tunnan, utom herr Johan Busck i Uddevalla, som för hundra tunnor gav två riksdaler, 24 skill., och detta ackordet skedde likväl i början av november.

Christopher Norberg berättar vidare i sina brev att han hade egna båtar, som gick till Alimute och hämtade s.k. Skuber-salt, vilket han kunde leverera för en riksdaler, 44 skill. pr tunna. Det var det finare saltet, som han hämtade hem från Terra Wicca, det kostade över två riksdaler pr tunna. Att handelsman Gerle behövde köpa hem 500 tunnor Terra Wicca-salt visar ju att hans salterirörelse var av betydande omfång. Det är dock givet att han även sålde salt till bönderna och till andra salteriidkare.

Andreas Gerle hade således icke någon egen båt med vilken han kunde resa utrikes, men han hade fiskebåtar, varmed han bedrev sillfiske i den bohuslänska skärgården. Han måste dock anställa folk som skötte om dessa båtar, och det blev inte sällan bråk.

Fågelviken brygga 1944

Fotoarkiv
Stångenäs hembygdsförening

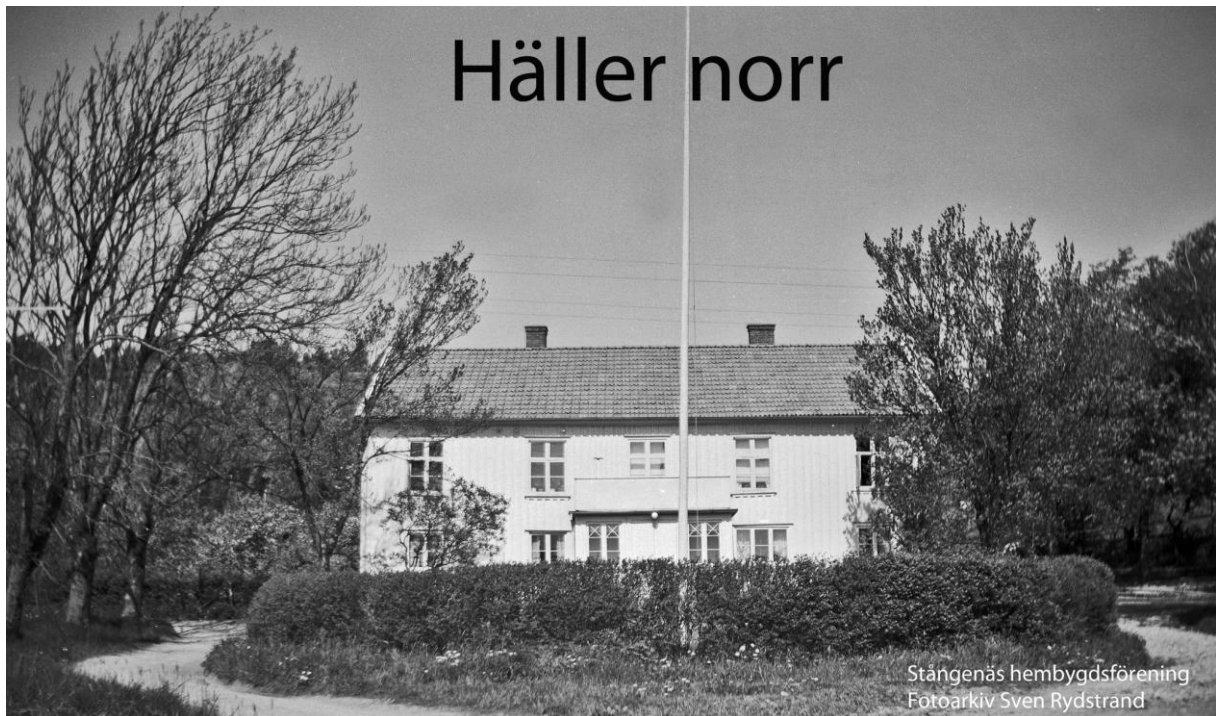
Fågelviken brygga några decennier senare med en av Marsstrandsbolagets passagerarbåtar, troligen Albrektsund

Sålunda berättar domboken att Gerle år 1798 hade träffat överenskommelse med en Sotenäsbonde, Anders Eriksson den yngre i Röd, att denne skulle sköta en av Gerles sillbåtar under detta års sillfiske. Vid sillfiskets slut påstod emellertid Gerle att han ej fått någon förtjänst på sillfisket, eftersom han måst utrusta Eriksson med kläder, material och brännvin för 12 riksdaler. Detta tvingades Eriksson att betala.

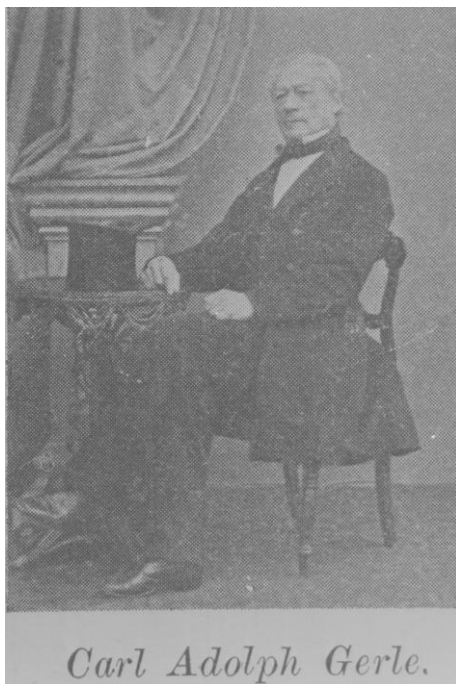
År 1798 blev det också bråk om ett parti kabeljo. Gerle hade nämligen överenskommit med handelsmannen Verner Askenfeldt på Gullholmen att denne skulle leverera honom 109 tunnor kabeljo, för vilket han skulle erhålla 6 riksdaler pr tunna. i vinst vid Gerles försäljning i Stockholm. Gerle försökte emellertid göra gällande att försäljningen hade gått så dåligt att han gjort en förlust av 9 riksdaler pr tunna, vilket han ville att Askenfeldt borde dela. Gerle förlorade dock efter flera års processande den striden och måste betala sin trätobroder för fisken enligt avtalet.

Att det gick åt mycket brännvin vid Gerles affärsrörelse framgår av många uppgifter. Sålunda framgår det att varje man skulle ha en sup varje dag under arbetet. År 1796 inköper Gerle också fem fat kronobrännvin. Varje fat innehöll 60 kannor och priset var 25 skilling pr kanna. Detta räknar han som en del av lönen till de anställda. Vid Andreas Gerles död år 1833 övertogs handelsrörelsen och sillsalteriet på Fågelviken av hans måg Carl Adolph Gerle. Denne flyttade emellertid några år därefter till gården Häller i Bro socken, där han bedrev både grosshandel och lantbruk.

Fågelviken försåldes på 1850-talet till skeppsredaren Mathias Stranne från Smögen, som här fortsatte rörelsen under sillfisket i slutet av 1800-talet. Han hade också ett halvt dussin fartyg av olika slag med vilka han bl. a. skeppade hem salt från utländska hamnar. Efter Strannes död på 1890-talet fortsattes rörelsen här av hans söner men kom sedermera i flera olika ägares händer fram till år 1914, då det stora handelshuset brann

Häller norr dit Andreas Gerles måg Carl Adolph flyttade.

ned till grunden. Sedan har stenindustrin gått förödande fram över platsen, och nu syns inte ens ruiner kvar av det som en gång var "Ett köpmanshus i skärgården", och som då på den tiden det begav sig kunde inspirera Bohusläns frejdade författarinna till en lysande roman,, en skildring som ännu i dag inte minst ur kulturhistorisk synpunkt är högst läsvärd.

Sven Rydstrand.